

Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat

GYORSJELENTÉS A TÁRKI ÉS AZ OSZK 2005-ÖS VIZSGÁLATÁRÓL

NAGY Attila – PÉTERFI Rita

A 2005. évi TÁRKI Háztartás Monitor kutatás egy 1992 óta folyó longitudinális vizsgálat sorozat része, melynek célja a magyar társadalom strukturális változásainak évenkénti nyomon követése. A kutatás állandó témakörei a következők:

- a) A háztartások és egyének helyzetének, jövedelemstruktúrájának, valamint a jövedelmi egyenlőtlenségek évenkénti alakulásának elemzése.
- b) A foglalkozásszerkezeti változások követése.
- c) A jövedelmekkel, a jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos lakossági, vélemények, attitűdök vizsgálata.

Már a korábbi években is szerepelt, a fentiek mellett 2–2 speciális téma megfigyelése, s *2005-ben ilyen kitüntetett szerepet kapott az olvasás és a könyvtárhasználat, valamint a számítógép és az internet használata.*

Számunkra ez az együttműködés, melyért köszönettel tartozunk az NKÖM Könyvtári Főosztályának és a TÁRKI illetékes vezetőinek – kettős értelemben is kitüntetett jelentőségű. Egyrészt az OSZK-n belüli olvasáskutatási műhely 37 éves tevékenysége ideje alatt soha nem volt lehetősége ilyen megbízhatóságú és nagyságrendű (3674 fős) mintán, másrészt ilyen intenzitással a számítógép- és az internethasználat jellemzőit kutatni. (Összesen 3808 egyéni kérdőívet vettek fel, melyekből mi csupán a 18. életévüket betöltött személyek adatait dolgoztuk fel, hogy eredményeink a megelőző évtizedekben gyűjtött adatokkal teljes mértékben összehasonlíthatók legyenek.)

Az adatfelvétel 2005. szeptember 16. és október 15. közötti hónapban zajlott le.

Nekünk az összesen 163 tételt tartalmazó kérdőív utolsó tizedében összesen 10 kérdés (145–154.) feltételére volt módunk.

Olvasás

Elsőként (a kérdőív 145. pontjaként!), az évtizedek óta azonos módon fölített, a könyvolvasás gyakoriságát firtató kérdésünk hangzott el: „*Elfoglaltságai mellett – tankönyvön kívül – hozzájut-e könyvek olvasásához?*” Majd a táblázatunkban található sorrendben voltak olvashatók az előre megadott válaszlehetőségek.

A könyvolvasás gyakoriságának időbeli változása
(A megkérdezettek százalékában)

	1964	1985	2000	2005
Egyet sem olvasott az utóbbi 12 hónapban	41	38	52	60,2
1-3 könyvet elolvasott az utóbbi 12 hónapban	36	22	23	7,5
Legalább egyet negyedévenként		23	13	15,9
Havonként legalább egy könyvet elolvasott	23	17	12	16,4
Összesen	100	100	100	100

Összesítő adatsoraink a *Mándi Péter és Gereben Ferenc* (Mándi 1968, Gereben 2002) korábbi kutatásainak eredményeit tartalmazzák, hogy az immár négy évtized változási tendenciáit követhessük nyomon.

Amint jól látható, csupán a könyvolvasási szokások felől közelítve is radikális elmozdulások észlelhetők. A mögöttünk lévő négy évtizedben 40-ről 60 százalékra nőtt a könyvet nem olvasók (az évente egyetlen könyvet sem említők) aránya. Az itt részletesen nem hivatkozott, 1960-as évek jelentették az olvasás fénykorát, s a rendszeres olvasók 2000-es mélypontja után 2005-re ebben a sorban pedig lényeges javulást mutathattunk ki. Vagyis félreérthetetlenül kirajzolódik *a társadalom egyfajta kulturális kettészakadásának riasztó tendenciája*. Rohamosan növekszik (40–60%) a „legalul” lévők, míg a vékonyodó középső sáv (a negyed- vagy félévente legalább 1 könyvet elolvasók) mellett, jóval lassabban, de legutóbb talán némileg gyarapodott a „csúcsra” kerülők, az ismét rendszeresen könyvet olvasók (12–16%) nagyságrendje. Cui prodest? Kinek le-

hetne ez érdeke?

Ennél radikálisabb figyelmeztetést pillanatnyilag aligha tehetünk oktatás- és művelődéspolitikusaink asztalára. Ráadásul egyértelműen rendszerszerű elmozdulásokról van szó, hiszen a jövedelmi és foglalkoztatási különbségek mellett a PISA 2003-as nemzetközi kutatás adatai – igaz csupán a 15 évesekről szólva – ugyancsak a drasztikus szövegértési (kulturális) egyenlőtlenségekről tudósítanak. Gimnazistáink a világszerte finnekkel egy szinten, míg a szakképzősök rétege a sereghajtók egyikeivel (Brazília) „verseng” ebben a tekintetben. Az összefüggések, az okok és következmények részletes feltárása egy másik dolgozat tárgyát képezi. Egyetlen mozzanatot azonban már ebből a „madártávlatból” is érzékelhetővé kell tennünk! A könyvet nem olvasók 80%-a számítógépet sem használ, ráadásul a rendszeresen olvasók döntő többsége (75%) pedig egyúttal az internetet munka és/vagy tájékozódási eszközként ugyancsak igénybe veszi.

Itt még a lehető legszűkebb összefoglalóban is tennünk kell egy rövid „módszertani” kitérőt.

Az elmúlt 3–4 évben több hasonló tárgyú kutatásról megjelenő közleményben, a fentieknél valamelyest magasabb könyvolvasói arányokról tesznek említést. Közismert tényt kell az érdeklődők figyelmébe ajánlanunk: a vizsgálati eszköz szükségképpen hat a kutatás tárgyára! Ha a kérdés *„Milyen gyakran olvas Ön könyveket? (A megfelelő válasz aláhúzandó!) Naponta – hetente többször, – hetente, – havonta többször, havonta stb.”* módon fogalmazódott, akkor a válaszok összesítése nyomán a fentieknél szükségképpen sokkalta jobb kép alakul ki.¹

„Rejtetten mindkét kutatás kérdéseiben feltételek fogalmazódtak meg, s ezek a hipotézisek, lám, jórészt igazolódnak” – mondhatná a kutatási módszertannal rendszeresen foglal-

kozó kollégánk. Érvelése tiszteletre méltó, de kötelességünk visszakérdezni: melyik feltevés áll közelebb a megfigyelt valósághoz? Továbbá ismételten nyomatékosra kell tennünk, hogy bármilyen megismételt kutatásban, vizsgálatban, felmérésben kizárólag a szigorúan, betűhíven azonos kérdésekkel, szavakkal, módszerekkel begyűjtött adatok lesznek megbízhatóan összevethetők! Ezt a követelményt itt szigorúan betartottuk.

Az olvasmányok összetételéről különböző metszetekben (legutóbbi, illetve emlékezetes könyvek és kedvenc szerzők) természetesen majd önálló, részletes írásokban számolunk be. Most azonban legalább a jéghegyek összesen két csúcsát, azok körvonalait villantsuk fel!

A legutóbbi olvasmányok szerzői – különböző években

(Az összes olvasmány százalékában)

1964			1985		2000		2005	
Sorszám	Szerző	%*	Szerző	%	Szerző	%	Szerző	%
1.	Jókai Mór	16,2	Szilvási L.	3,7	Steel, D	4,6	Brown, D.	3,5
2.	Gárdonyi Géza	4,9	Jókai Mór	2,6	Cook, R.	3,8	Steel, D.	3,4
3.	Móricz Zs.	4,9	Dumas	2,2	Lőrincz L.L.	2,4	Jókai Mór	2,7
4.	Mikszáth K.	4,1	Berkesi A.	2,1	Jókai Mór	1,9	Wass Albert	2,1
5.	Hugo, V.	2,3	Merle, R.	1,8	Moldova Gy.	1,7	Rejtő Jenő	1,7
6.	Verne, J.	2,2	Zalatnay S.	1,8	Smith, W.	1,4	Moldova Gy.	1,6
7.	Cronin, A. J.	2,2	Zilahy L.	1,3	Fable, V.	1,2	Trvtko, V.	1,4
8.	Móra F.	1,7	Móricz Zs.	1,1	Courts-Mahler, H.	1,0	Lőrincz L. L.	1,3
9.	Mark Twain	1,5	Rejtő J.	1,1	Dallos S.	1,0	Kertész Imre	1,2
10.	Tolsztoj, L.	1,4	Szabó László	1,1	King, S.	1,0	Márai S.	1,0

A jó négy évtizedes lista sor áttekintése – óvatos közelítéssel, de mégis – megengedi legalább két tendencia körvonalainak vázolását. Az 1964-es, egyértelműen klasszikus orientáltságú

névsor már 1985-ben is jelentős mértékben hígult a kortárs, főként magyar lektúrszerzők névsorával (Zalatnay, Szabó L., Berkesi, Szilvási), de klasszikusaink egy része (Jókai,

Móricz, Rejtő, Zilahy), igaz a korábbiaknál jóval alacsonyabb említésszámmal, de mégis megmaradt az élmezőnyben. 2000-re maradt még két árva hazai, kortárs lektúr (Lőrincz, Fable), de a domináns szólamot az angolszász szórakoztató irodalom „jeles képviselői” veszik át (Steel, Cook, King, Smith), Jókai egyre hátrébb, de még maradt az élbolyban, a hihetetlenül termékeny Moldovával együtt. A Munkácsy életrajz évtizedek óta szinte változatlanul megtalálja olvasóit, de Courts-Mahler visszatérése meghökkentően sikeres kiadói fogásnak minősíthető. S íme elérkezünk 2005 őszéig, amikor az első 2 hely (Brown, Steel), vitathatatlanul a kulturális globalizáció, üzletvezérelte, divathullámaikat bizonyítja a távoli „rokonuk” Lőrincz L. L. tisztes versenytársként követi őket. Viszont ismét erősödött Jókai keresettség, s ráadásul a korábban tiltott, csaknem elérhetetlen gyümölcsként számon tartott, mára az életmű csaknem teljességével hozzáférhető Wass Albert 4. helyét aligha merete volna bárki előre megjósolni. Az öt követő hármas (Rejtő, Moldova, Trvtko) vitathatatlan kvalitásait jól kiegészíti az időközben Nobel díjassá lett Kertész Imrével és a sok évtizedes „önkéntes száműzetésből” legalább a művek sokaságával hazatért Márai Sándorral végződő 10 fős élbolyt, s az összkép kifejezett minőségi javulást sejtet.

Az utolsó két évtized adatainak értelmezése nyomán aligha kerülhető meg egy hipotetikus következtetés: a könyvet nem olvasók számának fentiekben jelzett, különösen az utóbbi 5 évben tapasztalt, radikális növekedése mintha egyúttal az igény szint tisztulását, javulását is magával hozta volna a maradék olvasói körökben? (Amint erre a következő, részletező táblázatokkal illusztrált írásokban visszatérünk, a minőségi változás háttérében jelentős részben az érintett csoport iskolázottsági szintjének emelkedése áll.)

Természetesen az óvatos fogalmazás nem egyszerűen stiláris kérdés, hanem kényszerűen várnunk kell a teljes gépi feldolgozás, az értelmezés lassúbb, aprólékosabb végeredményeire, melyeket legkorábban 2006. második felében adhatunk majd nyomdába. Addig azonban még legalább egy tábla tartalmát tartjuk elemzésre méltónak! Hiszen valamilyen mértékben mindnyájunkat jellemez az aktuális választások sora, de jóval mélyebb rétegekre világít az emlékezetes olvasmányok adatainak, illetve e legkedvesebb szerzők neveinek felidézése, rangsorokba rendezése. Hadd használjuk ki ismét azt a kincses bányát, melyet az összevetések alapjául rendre igénybe vettünk és veszünk majd! (Gereben 2002) „*Kik a legkedvesebb írói?*” hangzik évtizedek óta egyik következetesen visszatérő kérdésünk.

Kik a legkedvesebb írói?

(3 reprezentatív országos vizsgálat felnőtt könyvolvasóinak százalékában)

Sor- szám	1985	%	2000	%	2005	%
1.	Jókai Mór	32,5	Jókai Mór	16,2	Jókai Mór	22,1
2.	Szilvási Lajos	19,8	Cook, R.	7,6	Mikszáth Kálmán	6,4
3.	Berkesi A.	16,3	Moldova Gy.	6,8	Móricz Zsigmond	6,3
4.	Mikszáth K.	12,3	Steel, D.	6,0	Moldova György	5,8
5.	Móricz Zs.	7,5	Mikszáth K.	5,8	Rejtő Jenő	4,8
6.	Gárdonyi G.	6,8	Szilvási L.	4,8	Petőfi Sándor	4,7
7.	Moldova Gy.	5,4	Petőfi S.	4,2	Lőrincz L. László	4,5
8.	Merle, R.	4,8	Lőrincz L. L.	3,8	Szabó Magda	4,1
9.	Dumas	4,8	Gárdonyi G.	3,4	Gárdonyi Géza	4,1
10.	Petőfi S.	4,8	Berkesi A.	3,2	Steel, Danielle	4,0

Ezen a ponton ismét egy elágazó gondolatsort kell jeleznünk. Már az előző táblázatban gyanút kelthetett a legutóbbi olvasmányok 3. helyén álló Jókai (2000-ben még csak negyedik!), egyértelműen Az aranyember gyakori említése révén. A kérdezés napjai 2005. szeptember 16. és október 15. közé estek! Vagyis válaszolóink egy részét némileg befolyásolhatta „A Nagy Könyv” akció léte, a legjobb 12-nek kikiáltott szerzők és a művek listájának ismerete: 1984, A Gyűrűk Ura, A kis herceg, A Mester és Margarita, A Pál utcai fiúk, Abigél, Az arany ember, Egri csillagok, Harry Potter, Micimackó, Száz év magány, Tüskevár.

A Nagy Könyv ideiglenes, talán érzékelhető hatására máshol és máskor visszatérünk. Itt legyen elegendő csupán az első 10 névvel foglalkoznunk, s ennek értelmében a nemzeti klasszikusok (Jókai, Mikszáth, Móricz) ismételt megerősödését részben ezzel a tv-műsorral magyaráznunk, miközben Moldova, Rejtő, Petőfi, Lőrincz és Steel népszerűsége egészen más, egymástól radikálisan eltérő gyökerekből táplálkozik. Gárdonyi pedig – minő véletlen – pontosan az 5 évvel korábbi helyét őrzi. Szabó Magda érintett volt ugyan az Abigél (egyébként a népszerűséget folyamatosan fenntartó tévés változat) segítségével mellett még az utóbbi 2-3 évben megjelent, méltán nagy sikert aratott Für Elise és Az ajtó című könyvei révén is.

Sajtóolvasás

A könyvolvasás mellett legalább egyetlen szűkített adatsorral (Mándi 1968, Gereben 2002) tekintünk vissza a sajtóolvasás intenzitásának ugyancsak négy évtizedes változásaira. A könyvolvasástól némileg eltérő jelenségként rögzíthetjük az 1985-ös időpontot, mint a nyomtatott szó iránti legfogékonyabb évek egyikét s a visszaesés, az elfordulás a periodikáktól, a példányszámcsökkenés, a bulvárosodás tendenciái a 2005 őszi gyűjtött adatokból nem cáfolhatók az elmúlt évek olvasásra

buzdító, a fentiekben emlegetett akciói ellenére sem. Különös tekintettel a hetilapolvasók számának megfelelőzésére. Mi több, gyanítható, hogy ha módunk lett volna az olvasott sajtótermékek tartalmi elemzését is elvégezni, akkor a kép minden valószínűség szerint még riasztóbb lenne, például a folyóiratokat illetően. Hiszen, ha a megjelenés jó másfél évtizede folyamatosan csökkenő példányszámait vizsgáljuk, még a táblázatban szereplő 15% is túl magas számnak tűnik.

(Ráadásul 2006 legelején éppen ennek a kiadványfajtának tucatjai szűntek meg.)

A különböző típusú sajtótermékek rendszeres olvasói 4 időpontban

(Az ország felnőtt lakosságának százalékában)

	1964	1985	2000	2005
Napilap	60	75	42	43
Hetilap	37	66	44	22
Folyóirat	23	27	15	15

Lehetetlen említés nélkül hagynunk a hetilapok keresettségének 1985-től kezdődő lassúbb, majd a 2000 és 2005 közötti években tapasztalt, drámaian felgyorsuló csökkenését, megfelelőzését, 44%-ról 22%-ra zsugorodását. Továbbá a könyvolvasás gyakorisága mentén tapasztalt összefüggésekhez hasonlóan, hadd tegyünk itt ugyancsak egy villanásnyi kitérőt a számítógépes világ irányába. A periodikák közül éppen a legigényesebb műfajt, a folyóiratokat olvasók ilyen irányú attitűdjei, magatartása erős megegyezéseket mutat a fentiekkel. Nevezetesen, a folyóiratokat nem olvasók 84 százaléka számítógépet sem használ, míg ezt a sajtóterméket rendszeresen forgatók többsége (54%) a számítógépek világával is közeli kapcsolatban van.

Beszerezési források

A könyvtárhasználat kérdéséhez közeledve, első lépésként a legutóbbi olvasmányok beszerzésének forrásai felől tudakozódtunk.

A legutóbbi olvasmányok beszerzése 4 időpontban

(A felnőtt olvasók százalékában)

A beszerzés módja	1964	1985	2000	2005
Könyvtárból kölcsönözték	22	15	10	7
Vásárolták	25	41	30	27
Családi könyvtárból	9	20	30	29
Ismerőstől kölcsönözte	31	12	17	16
Ajándékba kapta	6	4	9	9
Egyéb, illetve nincs válasz	7	8	4	12
Összesen	100	100	100	100

40 év alatt harmadára csökkent a könyvtári beszerzések aránya, jóval kisebb mértékben, de gyengül a vásárlási kedv 1985 és 2005 között, míg a családi könyvtár, a baráti kölcsönzés, legalább az utolsó tíz évben gyakorlatilag azonos szinten áll valamint az ajándékozási kedv, kis ingadozással, de mintha árnyalatnyi javulást mutatna napjainkra a két évtizede tapasztaltakhoz viszonyítva. Feltűnő az utóbbi öt évben az értékelhetetlen válaszokat megfogalmazók, illetve egyáltalán a válaszadást megtagadók arányának (4-12%) megháromszorozódása.

Könyvtárhasználat

Gyorsjelentésünk kétségkívül egyik legizgalmasabb eleme, a kutatás központi kérdése, hogy vajon az éves statisztikákban feltüntetett arányok (beiratkozott olvasók, könyvtárhasználók: helyesebben könyvtárlátogatók, kölcsönzők: helyesebben kölcsönzések száma) a részben többszörös könyvtárhasználat révén valójában mennyire torzítanak? Ennek ellenőrzésére valójában csak az országos reprezentatív kutatások eredményei használhatók. Egészen egyszerűen gondoljunk például csupán a közép és felsőoktatásban lévők tömegeire, akik szükségképpen többszörös (3–6?) könyvtárhasználók.

„Beiratkozott tagja-e Ön most egy vagy több könyvtárnak, illetve volt-e régebben könyvtártag?” – hangzott kérdésünk.

A könyvtári tagok arányának időbeli alakulása

(A megkérdezettek százalékában)

	1964	1985	2000	2005
Soha nem volt könyvtári tag	82	37,7	54,6	44,7
Most nem, de régebben az volt		44,6	33,7	43,8
Jelenleg is tag: egy könyvtárban	18	14,6	9,9	9,2
Jelenleg is tag: több könyvtárban		3,1	1,8	2,3
Összesen	100	100	100	100

A beiratkozott olvasói arányok (18–11,5%), jelentős csökkenése 2–4 évtizedes távlatban félreérthetetlen, miközben a felnőtt népesség iskolázottsági mutatói jelentősen javultak, s a már emlegetett közép és felsőfokú oktatási intézményeket aktuálisan látogatók létszáma többszörösére emelkedett a mögöttünk lévő 20 évben. Miért nem mutatkozik ennek pozitív hatása a fenti táblázatban? A válaszokat legalább két oldalról kell majd nagyon árnyaltan megfogalmazni. Egyrészt az oktatási, nevelési, képzési követelmények irányából, különös tekintettel a tömegoktatás és minőség dilemmája felől, másrészt könyvtárfejlesztési, építési stratégiánk gyakorlati megvalósulásának tényeiből kiindulva. Ott, ahol ezekre az intézményekre éppen a legnagyobb szükség lenne –, hiszen az anyagi és kulturális hátrányok rendszerint halmozottan, együttesen jelennek meg – kiépülőben, vagy sokkal inkább leépülőben vannak az óvodák, az iskolák, a könyvtárak? Itt talán elegendő egyetlen kutatási adatra utalnunk, mely szerint éppen azokban a középfokú oktatási intézményekben nincsenek könyvtárak, ebédlők és tornatermek (Liskó 2002), ahol magasabb a cigány származású tanulók aránya! Kik is szorulnak leginkább a könyvtárak, a könyvtárosok segítségére?

Ezen a ponton kivédhetetlenül vissza kell utalnunk a legelső táblázatunk mindenkit megálásra készítő adatsorára. Negyven év alatt a könyvet nem olvasók aránya 40-ről 60%-ra emelkedett! Holott már az 1960-as évek második felében, Darvas József és Veres Péter vezetésével országos mozgalom indult „Az olvasó népért”.

Továbbá ugyancsak keményen kell kérdeznünk. Látványos akciók, tévés vetélkedők, levelezőlapos, internetes, sms szavazásokkal legalizált, az eredeti műveket 20 percre sűrített, bohókás zanzák 25–25 millió Ft-ért, vagy szerves, lassú, folyamatos építkezés in-

tézményekben, képzésben, kutatásban, médiapolitikában, programokban, műsorszerkezetben? Egyszerűbben szólva, átgondolt, hosszú távú művelődéspolitikában?

Térjünk vissza a lehető legszíkárabb tényekhez! Kik is hát a könyvtárhasználók? 59% kontra 41% arányban női többség, a legalább egy könyvtárban 42,5%-ban a 18–29 évesek korosztálya, míg az egy időben, több könyvtárban is beiratkozott olvasók 49,4 százaléka ugyancsak ebből a legfiatalabb, tehát nagy valószínűséggel tanulók csoportjából kerül ki. A fentiekhez hasonlóan meghatározó jelentőségű az érettségi megléte, mert a legalább egy könyvtárban elkötelezetteket 100%-nak véve 45,3% ebbe a kategóriába sorolható (szakmunkás: 14,2%), s a főiskolai diplomával rendelkezők pedig 21,6% arányt képviselnek, s az egyetemi diplomát szerzettek részesedése csupán 6,8%. Még drasztikusabb a kép, ha a jóval kisebb létszámú, de mégis fontos, több könyvtárban regisztrált olvasók hasonló megoszlását vesszük szemügyre, közülük 56% érettségizett (2,4% szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik), s 23,8%-nak már főiskolai diplomája van, az egyetemi végzettségűek 16,7% nagyságrendet képviselnek. Az érettségi vizválasztó jellege, amint a fenti adatok egyértelműen bizonyítják, ezen a téren mit sem gyengült az elmúlt években.

Számítógép- és könyvtárhasználat

2000-ben még a megkérdezettek 23%-a, 5 évvel később már 35% mondta magát számítógép-használónak. Ennek az adatpárnak a fényében tekintsük meg a könyvtár- és számítógép-használat keresztábráját. Milyen viszonyban volt 2000 novemberében (Gereben 2002) és 2005 októberében ez a két tevékenység egymással?

A könyvtár- és a számítógép-használat összefüggése két időpontban

(A megkérdezettek százalékában)

Könyvtárhasználat	Számítógép-használat					
	2000			2005		
	nem	igen	összesen	nem	igen	összesen
Soha nem volt könyvtári tag	89	11	100	83	17	100
Most nem, de régebben az volt	69	31	100	56	44	100
Jelenleg is tag: egy könyvtárban	48	52	100	26	74	100
Jelenleg is tag: több könyvtárban	10	90	100	14	86	100

Elsőként nyomatékosítuk, hogy miközben a könyvtárban beiratkozottak aránya rezzenéstelen maradt, addig a számítógéppel „beszélő” viszonyban lévők a felnőtt népesség alig negyedéből, bő harmadára növekedett. A két tevékenység erős korrelációja már az ezredforduló évében is adatokkal bizonyítható, de a kérdés időpontjában az egy könyvtárat használók esetében a változás kifejezetten drámainak mondható 2005 őszén. Hiszen korábban ebben a sorban gyakorlatilag azonos volt az igenek és a nemek aránya, de legújabban már 3:1 viszonyzámmal kell leírunk a könyvtárat és számítógépet egyszerre igénybe vevők eloszlását. A két tevékenység egyre inkább szinonimája, kiegészítője, folytatója egymásnak.

Ugyanezen 5 év alatt a 18 év feletti körében az internetet használók nagyságrendje megháromszorozódott, 8-ról 24%-ra emelkedett. S a két kulturális, tanulási, tájékozódási, szórakozási forma egyre erősebb összetartozását immár a lassan unalmassá váló, teljes táblázatok helyett csupán két adatpárral hadd illusztráljuk.

A soha könyvtárba még be nem iratkozottak döntő többsége, 83%-a internetezni sem szokott, s ugyanekkor (2005) az egy időben, több könyvtárban is bejegyzett olvasóként számon tartott kérdeztjeink 86%-a vallotta magát több, kevesebb rendszerességgel internetezőnek. A csupán egy könyvtárban regisztráltak esetében 74% a két sajátos kulturális eszközt, intézményrendszert

egyszerre igénybe vevők, működtetők nagyságrendje. A két tevékenység mind kifejezettebb összefonódást mutat. (Lásd az információs jártasság összetett kérdéskörét, a szövegértés, a könyvtár- és számítógép-használati készségek egymásra épülésének szükségességét!)

Külön, máshol, más vizsgálati adatok fényében vizsgálandó kérdés, hogy vajon az otthoni, egyéni számítógép-használat, az internetezés rohamos kiterjesztése, milyen rétegek körében és milyen mértékben teheti időlegesen, úgymond „feleslegessé” a különböző dokumentumok kézbevétele, összevetését, megtekintését, a bibliotékák tényleges látogatását, használatát?

Egy lépéssel hátrébb

A könyvtárhasználatról szólva a beiratkozási díjak radikális emelkedésétől kezdődően folyamatosan zajlik a szakmai berkekben egy disputa a látens, vagy másodlagos könyvtárhasználók számáról, nagyságrendjéről. Vajon hányan lehetnek, akik a gyerekeik révén jutnak olvasnivalóhoz, mert így olcsóbb? Mekkora lehet azok aránya, akik nem kölcsönöznek, nem regisztráltatják magukat, de a napilapok, a magazinok, a rendezvények, netán a „puszta véletlen találkozások” kedvéért több, kevesebb rendszerességgel látogatják intézményeinket? Nos, kutatásaink során első alkalommal most erre is rákérdeztünk. „Az utóbbi 12 hónapban

vett-e igénybe – akár beiratkozás nélkül is – bármilyen könyvtári szolgáltatást?” – hangzott a 163 tételes kérdőívünk 152. pontja, melyre a megkérdezettek 11,9%-a igenlően válaszolt.

A két legutóbbi táblázat adatai mindössze néhány tizedes eltérést jeleznek: 11,5% és 11,9%. Tehát nagyságrendileg azonos arányt, 12%-ot mondhatunk valamilyen mértékű könyvtárhasználónak 2005 őszén, a hazai 18 évesnél idősebb népesség körében.

A háttértényezők egyébként pontosan leképezik a fentiekben jelzett összefüggéseket. Vagyis a könyvtárral lazább kapcsolatot alakítók 60-40%-ban nők és férfiak, 45%-os részarányuk érettségizett, negyedüknek főiskolai diplomája van, míg az egyetemi végzettséggel, illetve a legalacsonyabb képzettséggel rendelkezők (8 általános, szakmunkásképző) csoportjai egyaránt 10-10%-os nagyságrendet képviselnek a könyvtárhasználók csoportjának egészében. A legfiatalabb korosztály jelenti a „laza” könyvtárhasználók 44%-át (18–29 éves korcsoporthoz tartozókról beszélünk), s a közép-generációk, a 30 és 59 év közöttiek kis ingadozásokkal, csaknem azonos nagyságrenddel (18,5% – 13,4%) képviseltetik magukat ebben a vonatkozásban. Míg a 60 és 70 év feletiek egyaránt 5–5%-ban vannak, ha a kormegoszlás sorát választjuk viszonyítási pontnak, (100% = 439 fő, akik az utóbbi 12 hónapban beiratkozás nélkül bármilyen könyvtári szolgáltatást igénybe vettek.)

A kép pontosítása érdekében vissza kell térnünk a könyvtárhasználat legcsekélyebb mértékéről is számot adóknak szóló két kérdésünkre. Elsőként a „Milyen gyakran jár Ön könyvtárba?” kérdésre érkezett választómeleg elrendeződését vegyük szemügyre!

Az adatsor első említésre méltó eleme a 11,5% nem egyenlő 12,3% kijelentés. Hiszen a beiratkozást firtató kérdésünk eredménye az előző, kisebb arányt kaptuk most pedig a 451

fős válaszolói csoport a 3674 személyt tartalmazó teljes mintának már 12,3%-os arányát jelenti. Vagyis egyértelmű, hogy jó néhányan a beiratkozás nélkül, időnként könyvtárat látogatók közül ugyancsak válaszoltak erre a kérdésünkre. A két adat kiegészíti, és nem helyettesíti egymást. Mindkettőt kijelentések összegeként és nem ellenőrzött tényként kell kezelnünk. A kérdőíves vizsgálat eredményei. Továbbá a válaszolók 2,9%-a azonnal jelzi, hogy az utóbbi egy évben nem járt ebben az intézményben.

A könyvtárhasználat gyakorisága

(A válaszolók százalékában, 100%=451 fő)

GYAKORISÁG	Fő	%
Az utóbbi 12 hónapban egyszer sem	13	2,9
Évente	22	4,9
Félévente	40	8,9
Negyedévente	79	17,5
Havonta	185	41,0
Hetente	81	18,0
Hetente többször	30	6,7
Összesen	451	100,0

Az itt nem részletezett 1985-ös adatokhoz viszonyítva egyértelműen ritkult a könyvtárlátogatások gyakorisága.

A válaszolók csaknem fele havi, kisebb (17–18%-os) csoportjai pedig hetente, illetve negyedévente keresi fel intézményeinket. Nem kell nagy bátorság előre jelezni, hogy a gyakoribb (hetente többszöri, heti, havi) látogatások mögött többségében az iskolarendszertől származó indítékokat kell látnunk. Az évente, félévente válaszok pedig inkább az idősebb, iskolázatlanabb rétegek felől érkeztek.

Milyen könyvtári szolgáltatásokat szokott igénybe venni?

(A válaszolók százalékában, 100% =453 fő)

Tevékenységek	1985	2000	2005
	%	%	%
1. Könyvkölcsönzés	97,7	–	88,2
2. Helyben olvasás	38	25,8	30,1
3. Fénymásolás	15,4	–	19,6
4. Számítógép-használat	–	5,2	19,2
5. Tájékoztatást, segítséget kér a könyvtárostól	56,9	14,6	17,1
6. Más könyvtári dokumentum kölcsönzése (folyóirat, videó, DVD)	–	–	15,3
7. Rendezvényt látogat	31,7	1	7,3
8. Vizuális dok. használata (videó, DVD) helyben	2	12,1	5,5
9. Hanganyagok használata helyben	15	12	2,6
10. Egyéb	14	–	2,1

Amint látható, a könyvkölcsönzés mellett a helyben olvasás máig a 2. legfontosabb könyvtári szolgáltatás, amelyhez lassanként a fénymásolás, a számítógépek használata, és az egyéb könyvtári dokumentumok kölcsönzése csaknem azonos nagyságrendű kereslettel zárkózik fel, miközben a könyvtáros személyes eligazító, tájékoztató, segítő szerepe radikális mértékű visszaesést jelez (56,9%–17,1%). Ami nem feltétlenül törvényszerű a jövőre vonatkozóan, ha a könyvtárosok mind magabiztosabb információtechnológiai jártasságára és növekvő segítőkészségére gondolunk.

Adatok a magyarországi számítógép- és internethasználatról

Korábban már utaltunk rá, hogy a *Gereben Ferenc* által vezetett 2000. évi adatfelvétel volt az első az Országos Széchényi Könyvtárhoz (OSZK) – valamilyen módon – kötődő olvasáskutatások sorában, amelyben az olvasás, könyv- és könyvtárháználatt több évtizedes összehasonlítását lehetővé tevő kérdéseken túl a számítógép- és internethasználatra vonatkozóan is rákérdeztek.* Ugyanis ekkorra, az ezredforduló körüli évekre tehető a jelenség, miszerint a számítógépek a munkahelyeken, az iskolákon és a könyvtárakon kívül már a háztartásokban is egyre gyakrabban fordultak elő. Az Információs Társadalom és Trendkutató Központ (ITTK) (Dessewfy [et al.], 2004) 2001-ben csatlakozott a Word Internet Project (WIP) nevet viselő programhoz, amelynek keretében az egyes országok meghatározott, egységes kérdőív segítségével mérik fel a

* Mert bár már ekkor Gereben Ferenc nem a könyvtár, hanem a Teleki Alapítvány munkatársaként tevékenykedett, de az olvasásra vonatkozó kérdések azok voltak, amelyeket a KMK olvasáskutatói osztálya már 1978 óta folyamatosan használt.

lakosság internet- és számítógép-használati szokásait. Az Európában és a Távols-Keleten felvételre kerülő kérdőívek négy olyan sajátossággal rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik azokat más, hasonló témájú kutatásoktól. Ezek a következők:

1. A kutatás középpontjában az internet terjedésének társadalmi hatásai állnak. Az elterjedés és a növekedés szintjének feltárásán túl attitűd-, érték – és viselkedésváltozókkal is dolgoznak.
2. A használókön túl olyan személyektől is gyűjtenek adatokat, akik a kérdezés pillanatában a nem használók közé tartoznak. Ez teszi lehetővé a két csoport attitűdjeinek összehasonlíthatóságát.
3. A vizsgálat longitudinális, így folyamatosan nyomon követhetők a területet érintő változások.
4. A kutatás nemzetközi összehasonlító jellegű, így az egyes országok, illetve a régiók adatai egymással összevethetők.

Tehát az Információs Társadalom és Trendkutató Központ WIP kérdései 2005-ben ötödik alkalommal kerültek felvételre hazánkban. Ezek a kérdések, az OSZK Könyvtári Intézet olvasással kapcsolatos kérdéseihöz hasonlóan bekerültek a TÁRKI 2005 őszi felvett úgynevezett omnibusz – azaz több megrendelő által megfogalmazott egészen különböző kérdéscsoportokat tartalmazó – kérdőívbe.

Ennek eredménye, hogy a TÁRKI-vizsgálatban szereplő, általunk megfogalmazott tíz, olvasással összefüggő kérdésen túl a független változók mellett (nem, életkor, iskolázottság, település típus) immár az ITTK tíz számítógép-használati kérdésének adatai is rendelkezésünkre álltak. Így nem volt szükség arra, hogy mi magunk szerkesszünk ezt a területet feltérképező kérdéssort, hanem a már bevált, 2001 óta használatos WIP-kérdésekkel dolgozhattunk. Ez egyrészt az előző évek adataival bizonyos összehasonlíthatóságot biztosított számunkra, másrészt azonban – különösen

az internethasználat terén – mutatkoztak olyan területek, amelyeket elképzeléseink szerint még mélységében szívesen görcső alá vettünk volna. Ilyen területe a használatnak az interneten való olvasás kérdése, amikor is például kíváncsiak lettünk volna, hogy az olvasásból milyen arányban részesednek a tudományos, az ismeretközlő vagy a szépirodalmi szövegek.

Számítógép-használat

A 2003 és 2004 közötti egy évben a számítógéppel ellátott háztartások aránya szinte változatlan maradt. Már az első vizsgálatok során kiderült, hogy az internethasználatot gátló tényező, az anyagi ok mellett jelen vannak tudati, kulturális sajátosságok is. Vagyis az évek során az internetet nem használók csoportjában a „túl drága” válaszlehetőségre voksolók száma jelentősen csökkent, addig a „nem érdekel” vagy „nincs szükségem rá” választ adók száma egyre nőtt.

Év	Számítógéppel ellátott háztartások (%)
2001	22
2002	25
2003	31
2004	32
2005	35

Internethasználat

2004-ben a lakosság 29%-a volt internethasználó, vagyis válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy szokta-e használni a világháló. A táblázat adatait nézve meredek felívelésről, az évek óta várt áttörésről nemigen lehet beszélni, de lassú, egyenletes fejlődésről igen. Azonban a stagnáló számítógép-elterjedtség mögött úgynevezett mélységi változások zajlanak, vagyis ugyan a PC-vel rendelkező háztartások száma nem nőtt, de végbement egy technológiaváltás, a számítógép-állomány belső szerkezetének átalakulása.

Az internetet használók aránya (%)

	2002	2003	2004	2005
14 éves és idősebb	21	25	29	-
18 éves és idősebb	18	22	25	24

A WIP kérdőív minden évben felteszi a kérdést, mely szerint az internethasználók milyen szintű *felhasználói tudással* rendelkeznek, a digitális írástudás terén milyen kompetenciákkal bírnak. Ezen terület feltérképezésére kidolgoztak objektív és szubjektív mérőszámokat is. Előbbiek között például a különböző internethasználói tudást igazoló bizonyítványok számbavétele szerepel, míg utóbbiak esetében ki-ki maga ítéli meg, értékeli saját felhasználói tudását, magabiztosságát. Egy négyfokú skálán a következő válaszlehetőségek álltak a kérdezetek rendelkezésére: felhasználói tudása gyenge, nem rossz, jó, illetve kiváló. Az eddigi adatfelvételek tanúsága szerint viszonylag kevesen vannak azok, akik kifejezetten kiválónak ítélik meg tudásukat. Az ITTK kutatóinak megállapítása szerint az évek során egyre csökken azok tábora, akik tudásukat jónak mondták, s ezzel párhuzamosan mind többen vannak, akik a saját megítélésük szerint csak gyenge tudással rendelkeznek.

Digitális szakadék

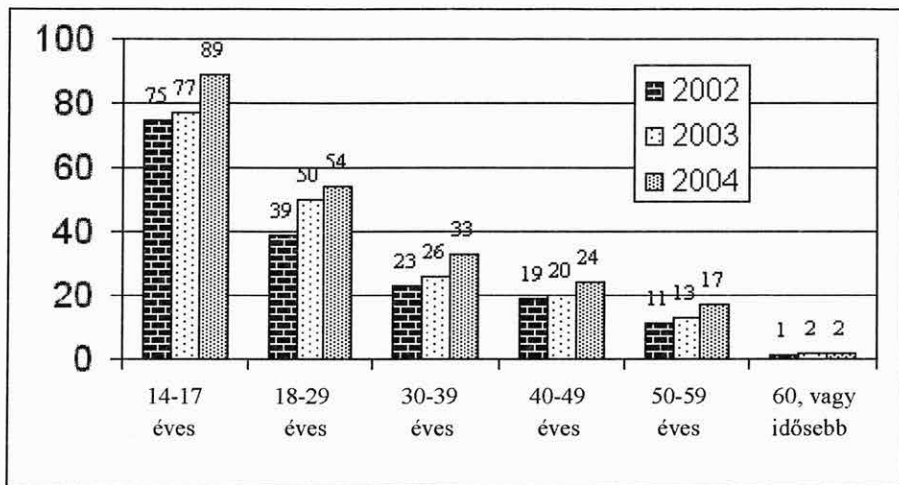
Még néhány évvel ezelőtt is a számítógép- és internethasználatról folyó diskurzusok fókuszában a hozzáférés és a társadalmi kizárás súlyos problémája állt. Mára mintha ez változóban lenne, de tagadhatatlan tény, hogy a digitális megosztottság létezik. De hol húzódnak ezek a határok? Milyen tényezők a meghatározóak?

Mint azt korábban már jeleztük, hazánkban viszonylag lassan bővül a számítógépet használók

táborába. Amellett, hogy az új felhasználók hiánya regisztrálható, megfigyelhető az úgynevezett urbanizációs lejtő meredekségének növekedése. Ez azt jelenti, hogy az internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások száma a községek kivételével minden más településtípus esetében növekedett. De ez a tendencia az internetes kapcsolaton túl a számítógép-elátottságra is igaz: ugyanis Budapest az a település, ahol a háztartások 40%-ában található számítógép, s a községek felé haladva egyre inkább csökken ez az arány.

A külföldi szakirodalom említései szerint a digitális szakadék a fejlett országokban már nem ott húzódik meg, hogy valaki rendelkezik-e vagy sem internet-hozzáféréssel, hanem hogy milyen típusú (gyorsaságú) szélessávval. 2004-ben már hazánkban is az internetes hozzáférések 43%-a szélessávon történt, ami az előző évek adatait figyelembe véve azt jelenti, hogy évi 12–13%-kal nőtt a szélessávval rendelkező kapcsolatok aránya.

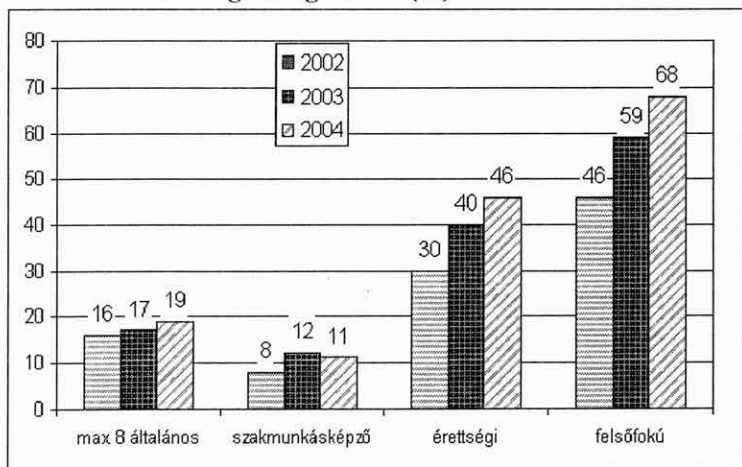
Magyarországon mostanáig sem csökkent a digitális megosztottság a társadalmon belül: különös tekintettel az *életkorra és az iskolai végzettségre*. Míg a 14–17 éves korosztály 89%-a internetezik, addig a 60 évnél idősebbek esetében ez csak 2%-ot tesz ki. Ugyanis az internethasználat legjellemzőbb színtere az iskola és a munkahely. Ezeket követi aztán az otthon. Tehát egyrészt a tanulói korosztály az, amely az iskolarendszerű képzésben mindenképp találkozhat az internettel, másrészt ők azok, akiknek ott rendelkezésükre is áll számítógép.

Az internethasználók aránya a különböző korcsoportokban

Az internethasználók – korcsoporton belüli arányának drasztikus csökkenése – a 30-as, illetve a 40-es korosztálynál figyelhető meg a leginkább. Ők azok, akik az internettel és a géphasználattal leginkább a munkahelyükön találkoztak/találkoznak. Többnyire akkor, mikor a munka hatékonyságának növelése érdekében a munkáltató továbbképzzi, beiskolázza őket. Tehát az életkor és az iskolai végzettség az a két tényező, amely leginkább meghatározza az internethasználatot, s ezen mutatók erős összefüggést mutatnak egymással.

Az internethasználók aránya iskolai végzettség szerint (%)

Mi várható?

Mindent összevetve, az adatok, az összefüggések során bemutatását egy paradoxon jelzésével kell zárunk. A könyvet nem olvasók tábora nőtt, a regisztrált könyvtárlátogatók aránya stagnál, de jól érzékelhetően gyarapodik a számítógépet, internetet használók, egyébként többnyire olvasó, könyvtárba is járó, főként az iskolázottabbakat és fiatalabbakat magában foglaló rétege. Vagyis, társadalmunk egyelőre kisebbségi csoportjában a korábban is meglévő előnyök – szövegértő olvasási készség, könyvtár- és számítógép-használati ismeretek, tehát az információs jártasság műveltség – elemei egymást erősítve összeadódnak, szellemi és nagy valószínűséggel anyagi „kamatok” termelnek. De mi lesz a tovább nem tanuló, rosszul olvasó, könyvtárba nem járó, munkát alig, vagy egyáltalán nem találó, a korszerű információtechnológia eszközeinek használatához nem jutók, a hiánytüneteket halmozók stagnáló /egyre növekvő(?), táborával a holnap információs társadalmában?

Irodalom

BOROVITZ Tamás [et al.]: Information society world progress report. 2004. A világ előre haladása az információs társadalom terén 2004-ben.

http://www.ittk.hu/web/docs/WPR_2004_szoveg_v2.pdf

DESSEWFFY Tibor [et al.]: „A digitális jövő térképe.” A magyar társadalom és az internet.

http://www.ittk.hu/web/docs/wip_report_2004.pdf

GEREBEN Ferenc: Könyv, könyvtár, közönség (A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében) Bp., OSZK, 1998. 228 p.

GEREBEN Ferenc: Olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon. In: Könyvtárosok kézikönyve 4. Határterületek. Szerk.: Horváth Tibor, Papp István, Bp., Osiris Kiadó, 2002. 17–50. p.

Gyorsjelentés a PISA 2003 összehasonlító tanulói teljesítménymérés nemzetközi eredményeiről (Fordította és válogatta: Felvégi Emese) In: Új Pedagógiai Szemle, 2005. 1. sz. 63–85. p.; 2005. 2. sz. 69–78. p.

LISKÓ Ilona: Cigány tanulók a középfokú iskolákban. In: Új Pedagógiai Szemle, 2002. 11. sz. 17–39. p.

MÁNDI Péter: A könyv és közönsége. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 294 p.

NAGY Attila: Modernizáció: globalizáció, amerikanizáció (Változási tendenciák a hazai olvasási és könyvtárhasználati szokásokban). In: Könyvtári Figyelő, 1997. 3. sz. 476–484. p.

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Könyvtárosok Szervezetének elnöksége úgy döntött, hogy megkísérli összefoglalni a hazai helyismereti digitalizálással foglalkozó műhelyek tevékenységét, s „*A helyismereti dokumentumok digitalizálásának legjobb gyakorlatára vezérlő kalauz*” munkacímmel elektronikus kiadvány összeállítását tervezi. A szerkesztést, anyaggyűjtést Takács Béla (Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár) végzi. (Takács Béla híre alapján, Katalist, 2006. február 14.)

Tiltott művek a hazai tudományosságban – kiállítás könyvritkaságokból

Könyvgyűjtők és könyvherdálók – tiltott művek a hazai tudományosságban címmel nyílt meg március 14-én az Egyetemi Könyvtárban az a kiállítás, amely válogatást ad az ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtárának állományából. A kiállítást Kulcsár-Szabó Ernő akadémikus, egyetemi tanár nyitotta meg. (KIT Hírlevél, 2006. 12. sz. <http://gondola.hu/cikk.php?szoal=47127>)